

Hajdani ruszin szórványok

A mai Magyarországon, mint említettem, ma csupán egy községben, Komlós-kán használatos aktívan a ruszin nyelv, s több faluban kelet-szlovák típusú ruszin dialektus. Szabolcs vármegye és Dél-Zemplén legtöbbször, ruszinok által lakott falvában, mint láttuk, már a XIX. század elejére nyelvet váltott a ruszin lakosság. Borsodban, Abaújban is csak az egykor tiszta ruszin vagy ruszin többségű falvakban őrződött meg a XIX. század végéig, vagy a XX. században a ruszin nyelv. Ebben szerepet játszott a XIX. század végi, rövid ideig tartó magyarosítás is, de nem ez volt a fő tényező. A görögkatolikus egyház a maga intézményeivel, iskoláival, az egyházi szláv nyelvű szertartással csökkentette az asszimiláció sebességét, de megállítani nem tudta. Az egyház, abból kiindulva, hogy a papság hivatása etnikumtól független, arra törekedett, hogy híveiket nyelvi igényeiknek megfelelően elégítse ki. Érzékelhető ez magyar-ruszin viszonylatban is, de különösen jól megfigyelhető szlovák-ruszin vonatkozásban, ahol még a ruszinról a szlovák nyelvre történt átváltás után is az egyházi értelmiség hatására hosszú ideig megőrződött a ruszin öntudat. A görögkatolikus egyház hatásával is összefügg, hogy a kelet-szlovák nyelvjárást beszélők jelentős tömegei csak századunkban azonosultak a szlovák nemzeti öntudattal. Iskolák híján a görögkatolikus egyház magyarosodásával a ruszin nyelv a borsodi és abaúji községekben is visszaszorult. Az etnikai beolvadás döntő mozzanata, a nyelvváltás megtörtént, de a teljes nyelvi és etnokulturális hasonulás nem fejeződött be.¹

E tényből adódnak a magyarországi történész, nyelvész és etnográfus ruszínisták feladatai is²: feldolgozni a ruszín szórványok településtörténetét, demográfiját, feltárni, elemezni és megjelentetni a hajdan volt ruszín szórványokhoz kapcsolódó nyelvi³ és tárgyi emlékeket, vizsgálni az egykori ruszín falvak folklóriját⁴ és tárgyi néprajzát, összegyűjteni a ruszín diaszpórákhoz kapcsolódó könyvanyagot⁵,

¹ Жирош М.: Руска Гадня. Народни Календар 1989. Нови Сад 1988. 105-112, Сеґеди Й.: У краю своїх предкох. Християнський календар. 1977. Руски Керестур. бок 36-118.

² Палади Ковач А.: Українски острова унешней Мадярскей у XVIII-XIX століттю. Нова думка III. (1974) ч. 7. 157-161, у (1976) ч. 11. 113-120.

³ Удвари И.: Непознате писмо Георгия Росия на мадярску Горницу. Шветлосц ХХVII (1989) ч. 2. 246-259, Перши писани памятник бачванских Русинох зоз половки XVIII ст. Нова думка XVIII (1989) ч. 73. 47-51, Udvari I.: A kelet-szlovák irodalmi nyelv ismeretlen kéziratok emléke 1778-ból. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis tom 12/C. Nyíregyháza 1990. 253-282. (Неизвестный памятник восточнословацкого литературного языка из года 1778.)

⁴ Vö. Cserbák A.: A magyar görög katolikus népi vallásosság művelődéstörténeti háttere. (Культурно-исторический фон народной религиозности венгерских грекокатоликов.) -in. Tüskés Gábor (red.) Mert ezt Isten hagyta... Zudapest, 1986. 275-311; Bartha E.: A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban. (Этнографическое исследование религии в одном земплинском селе). Debrecen, 1980.

⁵ Vö. Ojtozi E.: A máriapócsi baziliták cirillbetűs könyvei (Славянские и румынские книги кирилловской печати библиотеки Грекокатолической духовной академии) Debrecen, 1982; Ojtozi E.: A Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárának szláv és román cirillbetűs könyvei. Debrecen, 1985; Ojtozi E.: - Kárpáti L.: Cirillbetűs könyvek Miskolcon, Nyír-

képzőművészeti alkotásokat⁶, zenei hagyatékot⁷.

A magyarországi tudományosságról elmondható, hogy a ruszinok súlyának és jelentőségének megfelelően feladatának tartja a hazánk területén élt és élő ruszinok tudományos tanulmányozását⁸. E kérdés önálló tanulmányt igényel, így most csupán a bibliográfiai művekre⁹ és néhány kiemelkedő tanulmányra irányítom rá az olvasó figyelmét. Nyelvészet terén külön figyelmet érdemel *Baleczky Emil*, *Dezső László* munkássága, a néprajz területén *Bartha Elek*, *Mogyorósi Sándor*¹⁰, *Paládi-Kovács Attila* valamint *Nidermüller Péter* neve.

Feltétlenül említést kell tenni arról, hogy a mai Magyarországon egykor élt ruszinok története nélkül nehezen érthetnénk és ismerhetnénk meg a volt jugoszláviai a bácskai és a szerémségi ruszinok történelmét¹¹ és családi névanyagát¹², népi kultúráját¹³, magyar elemekben bővelkedő nyelvét.¹⁴ A ruszin szórványok története nélkül lehetetlen árnyaltan megírni a ruszinok egyház- és művelődéstörténetét. *Parthenus Péter*, *Bizánczy Gennadij*, *Bacsinszky András*¹⁵, *Tarkovics Gergely*¹⁶ püspökök Szabolcs vármegyében is működtek. A Szabolcs megyei Ven-

egyházán és a Pálos Könyvtárban. (Кириллические книги в Мишкольце, Ньиредьхазе и в библиотеке пауликанского ордена.) A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei 154. Debrecen, 1987. 139-175.

- 6 Nagymihályi G.: Ikonosztácion-töredékek Északkelet-Magyarországon. (Фрагменты иконостасов в Северовосточной Венгрии). Művészettörténeti Értesítő 1984. 4. 241-248. Budapest; Puskás B.: Istenszülő a gyermek Jézussal - ábrázolások az Északkelet-Kárpátok vidékének ikonjain. Különnyomat a Művészettörténeti Értesítő Bp. 1989 1-4. számából 66-88; Puskás B.: Kelet és Nyugat között. Ikonok a Kárpát-vidéken a 15-18. században. Nemzeti Galéria, Bp. 1991.
- 7 Cselényi I. G.: A Hajdúdorogi Egyházmegyében használatos liturgikus dallamkincsünk. (Литургическое песенное наследие Гайдудорогской епархии.) A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye Jubileumi Emlékkönyve. 1912-1987. Nyíregyháza, 1987. 182-194; Petrassevics Nikefor: Musica Bizantina - Slavica - Hungarica. c. 18-28. Eger, 1988-1989.
- 8 Csorba Cs.: A kárpátukránok múltjára vonatkozó magyar kutatások 1945 előtt. (Венгерские исследования по прошлости карпатских украинцев.) Szabolcs-Szatmári Szemle, 1972. 1. 101-109; Ср. P.R. Magocsi: Carpatho-Rusyn Studies. An Annotated Bibliography. Volume I: 1975-1984. New York et London 1988; Удвари И.: Историография карпатских Украинцох (Русинох) XVIII століття. Думки з Дунаю. Літопис Союзу Русинох и Украинцох Горватской и Редакци "Новой думки". Ред. Владо Костелник. Вуковар, 1989. 263-303.
- 9 Vö. Nyomárkay I. - Gregor F. - Hollós A. - Zoltán A.: A magyarországi szláv nyelvtudomány bibliográfiája 1985-ig. (Библиография венгерской языковедческой славистики до 1985 г.) Budapest, 1990.
- 10 Mogyorósi S.: Kárpátukrán néprajzi bibliográfia (Карпатоукраинская этнографическая библиография) Folklor és Etnográfia 22. Debrecen, 1986.
- 11 Ср. Рамач Я.: Привредни и друштвени живот Руснацох у Южной Угорской 1745-1848. Нови Сад, 1990.
- 12 Чучка П.: О чим шведочи антропонимия войволянских Руснацох. Шветлосц 1973. ч. 1. 95-111.
- 13 Мушинка М.: Фолклор Руснацох Войводини. Нови Сад, 1988.
- 14 Рамач Ю.: Лексика руского языка. Нови Сад, 1983; Удвари И.: Фонетичне адаптоване пожичених мадарских словох у бачбанско-сримским руским языку. Творчосц XI. Нови Сад, 1985. 40-63.
- 15 Дулишкович И.: Исторические черты Угро-Русских. т. III. Унгар, 1877. 46.
- 16 Удвари И.: Данные о закарпатско-украинской официально-деловой письменности XVIII-го века. (О гайдудорогских годах Григория Тарковича) Studia Slavica Hungarica. XXXII (1986) 63-100.

csellő községben született *Vályi János* eperjesi püspök (1837-1911). Máriapócscon temették el *Olsavszky Manuel* püspököt, itt működött a ruszin művelődéstörténet számos jeles képviselője, a történész *Basilovits J.*, a nyelvtanító *Kocak A.*¹⁷, a szépiró *Kralickij.*¹⁸

A szatmár vármegyei Nyírvasvári községben született a Nagy Nikolaj¹⁹, az első Ruszkij Szolovej című antológia szerzője. Nyírvasvári községről vette fel nevét *Vasvári Pál*²⁰, az 1848-as magyarországi forradalom egyik vezéralakja, az ún. márciusi ifjak egyike. Vasvári Pál apja, nagyapja, testvérei görögkatolikus papok voltak, és ruszin községekben is működtek. Vasvári Pálnak személyesen is nagy szerepe volt abban, hogy a ruszin papság, s az ekkori munkácsi püspök támogatta az 1848-49-es forradalmat és szabadságharcot. Ezért örök hála és tisztelet jár nekik.

A ruszin lakosság számbeli gyarapodása, területi terjeszkedése a Kárpát-medence északkeleti részein a XVI-XVII. században felgyorsult. Az eredeti ruszin települési terület megsokasodott népe a XVI. század végén, de különösen a XVII. században megindult a hegyek szélső vonalairól a síkfold megfogyatkozott lakosságú magyar falvaiba. A népességeltartó képességéhez képest túlnépesedett hegyvidékről megindult mozgás eredményeként a XVIII. század végére a ruszinság előretolta népi vonalait – a ruszin népi terület jelentősen kiszélesedett. De a XVII-XVIII. század hatalmas, önkéntes migrációinak eredményeként ruszin szigetek keletkeztek Abaúj, Bács, Bihar, Borsod, Szabolcs, Szatmár megyékben, valamint Dél-Zemplénben. Szabolcs megyében a XVI. század dereka táján jelennek meg első telepeik, melyekről csak szórványos adatok állnak rendelkezésre.

Dél-Zemplén

A ruszin megtelepedés modellje

Gazdag és sokrétű, egymásnak sokszor ellentmondó irodalom áll a kutató rendelkezésére a ruszinoknak az Északkeleti-Kárpátokban történt megtelepedéséről. Meglepően kevés azonban az olyan munkák száma, amelyek a másodlagos, harmadlagos ruszin migrációval vagy annak részproblémáival is foglalkoznának. Viszonylag jól feldolgozott a bács-szerémi ruszinok településtörténete, akiknek Sárosból, Zemplénből történt XVIII. századi elvándorlása egészen a Szerémségig és Szlavóniáig többé-kevésbé pontosan nyomon követhető.²¹

¹⁷ Ойтози Эстер - Дзедзелевский И.А.: Марияповчанский вариант грамматики Арсения Коцака. XIV (1990) Дебрецен, стр. 27-45.

¹⁸ Йолана Голенда: Анатолий Кралицкий. Братислава - Пряшів. 1984. стр. 28, 39, 235, 237.

¹⁹ Николай Нодь: Русский соловій. В Відни. 1851. - Прилог "Новой Думки" число 72. март - апрел. ред. В. Костелник. Вуковар, 1989.

²⁰ Udvari I.: Adatok Vasvári Pál családjáról, életrajzáról. Vasvári Pál Társaság Füzetei 2. szerk. Takács Péter. 3-20. (Данные о семье и о биографии Пала Вашвари); Udvari I.: Ismeretlen adatok Vasvári Pál családjáról és életrajzáról. Honismeret. XVIII (1990) 2-3. 42-47. (Новые данные о семье и биографии Пала Вашвари.)

²¹ Лабош Ф.: История Русинок Бачкей, Сриму и Славониі 1745-1918. Вуковар, 1979. 54-84.

Meglátásom szerint a szórványruszinsággal kapcsolatos problémák közül a településtörténeti kérdések a legkidolgozatlanabbak, adatok hiányában ugyanis nagyon kevés helyen lehet pontosan, megbízhatóan tetten érni a ruszinok megtelepedését. Északkelet-magyarországi cirillbetűs kéziratok nyomában járva néhány olyan anyagra bukkantam, amelyek a történeti Zemplén megye két községe, *Rudabányácska* és *Bodzásújlak* XVII. század végi, XVIII. század eleji megtelepedéséről szólnak pontosabb téve erről alkotott eddigi képünket. A két Zemplén megyei községhez kapcsolódó levéltári források segítségével rekonstruálható, hogy a ruszinok Szabolcs megyében és Dél-Zemplén falvaiban milyen feltételek mellett települtek vagy települhettek meg. A tágabb kitekintés végett kitérek a két község történetére, népiségtörténetére is. *Rudabányácska* régi történelmi múltra tekint vissza. Első említése a XII. századból való. A falu a középkor folyamán jelentős település volt, mivel határában több mint háromszáz évig aranybánya működött. A bányák fokozatos kimerülésével, elpusztulásával párhuzamosan a középkori lakosság is eltűnt. A XVII. századi történelmi események, a török-magyar háború, a kuruc-labanc katonai felvonulások elpusztították a falut. Az eddigi szakirodalomban az a felfogás élt, hogy a ruszin telepések a XVIII. század második felében telepítették újra. Mint látjuk, jóval korábban, már a XVII. század végén, 1701 előtt megülték a ruszinok. Az 1773-as *Lexicon locorum* szlovák falunak jelzi, Molnár András 1799-ben orosz falunak²², Fényes Elek orosz-magyar községnek, egy 1851-es összeírás ruszinnak, egy további 1863-as szlováknak stb. úgy, hogy a XVIII. század végétől betelepülés nem történt, a lakosság gyakorlatilag állandó volt. A ruszin és szlovák nyelvi elemeket egyaránt magában foglaló nyelvjárásukat ma is beszélik, többek között annak is tudatában vannak, hogy nyelvük nem azonos a szlovák nyelvvel. A bányáskai nyelvjárást szlovák és lengyel kutatók a Töketerestől délre fekvő *Kalsa* község nyelvjárásával azonosították²³.

A ma Cseh-Szlovákiában lévő *Bodzásújlak*²⁴ szintén középkori település, már a XIII. században említést tesznek róla a történeti források. 1663-ban a pestis pusztította el lakosait²⁵. 1701-ben ülték meg a rutének. Bél Mátyás rutén többségűnek jelzi.

A két községre vonatkozó 1701-es keltezéssel ellátott iratok másolatban maradtak fenn²⁶.

A *Rudabányácskával* kapcsolatos „stacionális levél” két, egy ruszin és egy magyar nyelvű, változatban őrződött meg. A két irat összevetése alapján nem állapítható meg teljes biztonsággal, hogy melyik egyszerű másolata az eredetinek, melyik a fordítás. Több tényező szól azonban amellett, hogy az eredeti okmány magyar nyelven készült, a ruszin változat pedig a magyar szöveg fordítása. A magyar nyelvű másolatban az is feltűntetésre került, hogy az eredeti az ungvári püspöki levéltárban lelhető fel.

²² Vö. Udvari I.: Tokaj-hegyaljai mezővárosok és falvak Molnár András: Tekintetes nemes, nemzeti Zemplén vármegye leírása c. munkájában. *Bencsik J. - Szakál J. (szerk.): Tokaj és Hegyalja. V. Miskolc, 1991. 76.*

²³ Štolc J.: Nárečie troch slovenských ostrovov v Mad'arsku. Bratislava, 1949. 431.

²⁴ ČSFR: Novosad

²⁵ Borovszky S.: Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely. Bp. é.n. 31.

²⁶ Lelöhelyük: Görögkatolikus parochiális irattár. Sátoraljaújhely. XVIII. századi anyagok. További jelzés nélkül.

Bodzásújlak megtelepítésére vonatkozó irat két magyar nyelvű másolatban maradt fenn. Az 1785-ös változat hitelességét *Ragazzy Sándor* püspöki főjegyző igazolja, aki a püspöki levéltárban őrzött eredetiből készítette a másolatot. Ragazzy később máramarosi vikárius, majd a budai Egyetemi Nyomda első rutén censora lett. A másik változat az eredetinek a püspöki levéltárba való bekerülését megelőzően készülhetett, s nincs hitelesítve. A telepítő földesúr *Janthó János* működése a kérdéses időszakban Zemplén vármegye Levéltárából adatható – 1698-ban *Kapronczay Györggyel* pereskedett.²⁷ Bacsinszky András, a püspöki levéltár tulajdonképpeni alapítója a levéltár gyarapítása ügyében többször is, 1794-ben, majd 1796-ban felhívta papsága figyelmét arra, hogy a parochiakon lévő régi kéziratok dokumentumokat küldjék be a püspökség székhelyére, Ungvárra²⁸. Bacsinszky András 1796. március hó 20-án kelt körlevelében sürgetve a régi iratok Ungvárra való beszállítását arra is utal, hogy a püspöki levéltárban a parochiak alapítására, vagyoni körülményeire, templomok építésére stb. vonatkozóan már sok régi oklevél, irat gyűlt össze.

A parochiakon lévő régi oklevelek, iratok egyházmegyei levéltárba való beszállítására vonatkozó püspöki rendelkezéseket végre is hajtották, erről többek között az is tanúskodik, hogy a XVIII. század hatvanas-hetvenes éveit megelőző időből görögkatolikus parochiális, eredeti levéltári anyag nincs a mai parochiális irattárakban. A Magyarország területén egykor élt szórványruszinság történetének mélyebb feltárása így lényegében csak a kárpátaljai és a magyar kutatók együttműködésével végezhető el.

A rudabányácskai lakosok, miután *Szlopnay János* pataki udvarbíró közreműködésével *II. Rákóczi Ferenc* fejedelemtől egyház építésére telket kaptak, instanciával fordultak parochusukhoz, az újhelyi esperesi kerület esperesi tisztjét is betöltő sátoraljaújhelyi lelkészhez is, hogy az parochiális joghatóságából eredően engedélyezze számukra egy templom felépítését. Az esperes-lelkész, *Kozubszky Simon* kérelmükhöz hozzájárult. Esperesként kötelezte magát arra, hogy a falu népe számára „Istennek és ájtatos embereknek tetsző lelki atyát” biztosít. Ugyanakkor előírta azt is, hogy a falu milyen kötelezettségekkel tartozik papjának. A maga ekéjével szántó gazdák, a töketerebesi és környéki, régi alapítású görögkatolikus eklézsiákban divatozó szokás szerint évente 2-2 véka gabonát és 3-3 kenyeret tartoztak természetbeni szolgáltatásként adni. A pap eltartására a falu népe szántóföldet, kaszólórétet is köteles volt kiirtani.

Contractus²⁹

Mivel Becsületes Banyacsckay Lakosok felöngerlettek szent lélek által, hogy tanacsokozmának mikint szorgalmatoskodniok essene az lelki üdvösségéről, maradvan szentegyház nélkül legelőszőr folyamodának Főlségéhez Rakoczy Ferencz Magyarországnak Fejedelmihez és megnyerik azt, hogy nékiek szabaditana maga hév szolgája akori Patakon lévő udvarbírája Szlopnai János által, melyet kiküldette, hogy szentegyháznak való helt mutatna, ugy hogy kárara ne lenne fölőbb említett őfelségének. Ugyan azért becsületes Bányacsckay lakosok jövőnek hozám, ugy mint lelkiatyok és parochusokhoz, hogy ujheli szentegyhazomhoz tartozandó parochiális jurisdikciombul szabaditanam nékiek az bányacsckay falujokban szentegyházat építeni.

²⁷ Zemplén vármegye Levéltára IV-1001 Prot. II. pog. 58.

²⁸ Vö. *Hodinka A.*: A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Bp. 1910. 699.

²⁹ Kívül: *Copia fundationalium Gr. Parochiae R. Banyacsckensis de Anno 1701. Originalis in Archivo Episcopali. Ungvarini.*

...én aláb megírt, a szent szakramentumoknak administraciojaban való nehesegees és valami véletlen esetek miat megszabadítottam szentegyházat felépíteni, oly kondicioval, hogy azután is azon Bányácskay Emberek ne legyenek Újhely szentegyházatul idegenek, és hogy ne legyen semi impedimentuma lelkiatyának és szentegyházok tartására. Én pedék alab megírt tartozok nékiek adni oly lelky atyát, mely Istennek és ájtatos Embereknek is teczeni igyekezne.

Ha pedék olyan adatatni tanalkozna, Isteni törvényének és ájtatos Embereknek ellene járna, tartozni fogok mást adni. Ők pedig obligaltatnak az esztendőbéli parochiális proventusnak dolga-ban becsületesen lelki attyokat kontentalni, ugy mint: aki maga ekével szántó vető gazda lészen, az két véka életet régi szokás és mérték szerént, mint régi szentegyházokban tartatott, ugy mint Terebesi és más eklesiakban ugy fognak adni, és oly életet, mint más fel irt szent egyházaknal, három kenyeret régi szokas szerént. Szántó fölgye lészen falusi ortas melybül egész falunak ugy is nincsen más haszna ha néha marhát legeltetni és bokrokkaal bövelkedik, azért engedte a falu, hogy a lelki attyok azt kivagassa és kérésére magok is segécségére obligaltatnak. Lelki Attyok pedig amidön segécségére fognak jöni, tartozik nékiek egy hordo sert veni valahanszor fognak jöni. Az rét részérül tsésztina niva rétye lészen, szabad tsésztina nevezették, azt egész falu engedik lelki Attyok hasznajara. Másrészrül való szántófölgye lészen ugy, hogy mely gazdanak böven lészen szántó fölgyek tartozék adni két vékát bévetni, amelynek nem lészen oly böven, hogy adhasson, tartozni fog két véka vetésnek való ortast kiortani, azon ortason mely szentegyhaz melet vagyon. Mely pedék szentegyhaz törvényenek elene lene és ezen kiadatott statucionalis levelünknek elen-kezne, olyan szentegyhaztul elidegenettetik, és semi lélekhez tartozando szent rendeléseben nem részesül.

Az kiadatot becsületes Banyacsckay köségben Patsuta Andras házában Ano 171 (i) die 10.Juni.

Ego quoque hic existens superius preafatus mea cum licentia sub preafata conditione subscribo me manu propria Symeon Kozubszky Praesbiter Namesnik Congregat. Ujheliensis³⁰

Judex Pagensis eorum existens Joannes Harastsak³¹.

Juratus fidelis Lukacs Szabó³².

Joannes Vizslavszky.

Joannes Biloholovi.

Georgius Harastsak.

Symeon Leskanics Incola Banyacsckiensis primarius.³³

Teodorus Szetriszky

Bazilius Valkanics.

Teodorus Armagyi.

Petrus Levkanics.

Dimitrius Armagyi.

Mikita et Andreas Patsuta.

Omnes Juratae personae ad senatum Banyacsckyensem pertinentes³⁴.

Coram me Notario ejusdem Nikolas Kreniczky³⁵.

A templom építését engedélyező contractusban Rudabányácska megtelepítésének ideje nem szerepel. A templom építésére biztosított telekhely említésén túl arra sem történik utalás, hogy a földesúrral, Rákóczi Ferencsel, milyen egyezséget kötöttek a falu újonnan odatelepült lakói. Tárgyam, a betelepülés idejének meghatározása szempontjából lényeges adat, hogy a rudabányácskai „senátus” tagjaiként

³⁰ Én, itt jelenlévő Kozubszky Simon áldozópap, az újhelyi esperesi kerület esperese, a fentebb írtakat joghatóságomnál fogva a megírt feltételek mellett saját kezűleg aláírom.

³¹ Harastsak János a falu bírāja.

³² Szabó Lukács hites esküdt.

³³ Leskanics Simon, Bányácska első lakosa.

³⁴ Mindegyik esküdt személy Bányácska tanácsának tagja, mindegyik esküdt személy bányácskai.

³⁵ Elöttem, Kreniczky Miklós jegyző előtt

a szerződést a bíró, egy esküdt és más „jogi személyek” mellett az „*első bányácskai lakos*”, *Leskanics Simon* is aláírta. A dokumentum alapján Rudabányácska újbóli megtelepítése tehát a XVII. század végén, a XVIII. század legelején, 1701 előtt történt.

Niedermüller Péter a legrégebbi fennmaradt anyakönyvek alapján, s mivel az egyház kötemploma 1774-ben épült, 1774-re teszi a bányácskai görögkatolikus parochia megalapítását, s ebből azt a következtetést vonja le, hogy a ruszin betelepülés is ekkor történt³⁶. Láttuk, a bányácskai eklézsia 1701-ben önállósult. Az Olsavszky püspök által elvégzett canonica visitatióban 1751-ben önálló parochiaként szerepelt.³⁷

Bódzásújlak 1701-es megtelepítésére vonatkozó dokumentum választ ad arra, milyen szervezésben, milyen kedvezmények birtokában telepedtek meg az „orosz” lakosok az elpusztult helységben. *A földesúr parochiális házhelyet biztosított a papnak, cerkót, azaz templomot építtetett, s két évre mentesítette a letelepülőket a jobbágyterhek viselése alól, biztosította vallásuk szabad gyakorlását stb.* Hasonló feltételek mellett telepedhettek meg a ruszin telepesek Dél-Zemplén egyéb helységeiben, Szabolcs megyében is. Lássuk a telepítőlevelet!

Contractus

„Én Nemes Zemplény Vármegyében Garanyban lakó Jantó János adom tudtára mindeneck, a Kiknek illik és Kívántatik, hogy el pusztult Bodzás Ujlak névü városkámát akarván megh ültetni, mivel lakosi igen el fogytanak e nyomoruságos időben, némelly oroszokkal, nevezetesben penigh azoknak Papjával Basily Danilovicscsal edgyeztem megh az alább megh írt Conditioik alatt.

1. Hogy ezen Basily Danilovicsnak adtam, és engedtem fiurul fiura, ha arra való fiai lesznek azon Ujlaki orosz Papságot, hogy ha magokat jól accomodállják, és építtetek ott egy Czerkót.
2. Ezen Basily Danilovicsnak adtam Parochiának való Ház helyet, és ahoz annyi Szántó földeket, valamennyi azon helynek több házhelyei után más akármelly egész helyes jobbágyinak szokott jutni, házhelye után jutandó földeket úgy adtam, hogy azokbul dézmát ne tartozzék adni, és ha más földeket Szánt azokon kívül, azokbul a Szokott dézmát mint mások tartozzék ki adni, hasonló képpen adtam kaszálló rétet is, a mint más házhelyek után esik.
3. Ezen Basily Danilovicsnak adtam egy falat szőlőtskét is, melylyet telepítse: de még is abbul is ne tartozzék dézmát adni, de ha több szőlőt vagy pénzen veszen, vagy pallagbul fel tör az arra engedtetni szokott szabadságh el telvén tartozzék az igaz dézmát ki adni.
4. A több oroszoknak, mint a kik vele együtt most kezem alá adták magokat, mint a kik ez után azon helyen megh telepedendők hasonlóképpen adtam egy egy ház helyet, ugy azok után azon helyek szokása szerént esendő szántó földeket, és réteket mint szinte jut más jobbágyimnak, hogy azokat száncsák és usuállják azon Conditioik alatt, mint azon helyben lakó több jobbágyim, az igaz dézmát mindenkor ki adván.
5. Valakinek jut, adok egy egy falat szőlőcskét, hogy azt is építsék megh, és érdeme szerént mívoltához képest adok reá szabad esztendőket, hogy addig dézmát ne adgyanak belőle, hanem azon szabad esztendőket el telvén a szokott dézmával fognak tartozni.
6. Személylyek szerént adtam nekik szabadsághot két esztendeig kezdetvén kinek kinek esztendeje akkor, a mikor azon városkámiban megh kezd telepedni, hogy a két esztendő alatt jobbágyi szolgálatra ne legyenek kötelesek.

³⁶ Niedermüller P.: Adatok Rudabányácska településtörténetéhez. Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 18. 1980. 89-90.

³⁷ Гаджега В.: Додатки к истории Русинов и руських церквей в був. жупь Земплинской. НЗТП. XI. 1935. 167. Az 1751-es egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a rudabányácskai parochus neve: Lasztóczy Tódor; gyónásra képes hívek száma: 202; a telkes gazdák száma: 24; zsellérek száma: 10. A Szent Mihály arkangyal tiszteletére felszentelt, teljes ikonosztázióval és minden liturgikus könyvvel rendelkező fatemplom építési éve: 1709.

7. A két esztendő el telvén tartozni fog kiki közzülük mind marhás, mind gyalogh szeress minden héten két két napot jobbágyul igazán nékem, és maradékimnak, successorimnak, s legatariusimnak szolgálni.
8. Azon Helyen lehatt orosz vallásoknak szabados exercitiuma.
9. Mind erdőkbeli, mind egyéb tilalmasokat mint más lakos jobbágyim tartoznak hasonló büntetés alatt mindenkben megh tartani.
10. Ezen punctumoknak megh állására magam, Feleségem Miskolczi Susánna, és utriusque sexus gyermekim Gyermekim nevekkal, és képekben sancte obligáлом magamat. Mely dolognak bizonságára, és erősségére adtam ezen Subscriptiommal, és Pecsétemmel roborált Leveletem. Datum Garány die 24 Februarij A: 1701. Jantó János L. S.
Cum originali suo collatum, eidemque in omnibus conforme esse testor. Sig. in Residentia Episcopali die 24 Maji 1785.³⁸

Ungvarini Alexander Ragazzy
Proto Notarius
Episcopalis

A Szabolcs vármegye népességének fogyását eredményező tényezőkről

A szabolcsi ruszin szórványokkal kapcsolatos problémák közül a településtörténeti kérdések a legkidolgozatlanabbak. Közvetlen adatok hiányában és a forrásokban *ruténeknek*, *oroszoknak* nevezett elemhez köthető névanyag ellentmondásossága következtében nagyon kevés esetben lehet pontosan, megbízhatóan tetten érni a ruszinok megtelepedését. Természetesnek kell elfogadnunk, hogy a legtöbb kimutatás, összeírás készítője számára a munkaerő és az adózó népesség számának megállapítása volt a lényeges. Témám szempontjából nagyobb haszonnal forgathatók az anyakönyvek, az egyházügyi célból készült összeírások. A parochia alapítása sokszor összefüggésben van ugyan migrációs tényezőkkel, de nem törvényszerűen: egy-egy településen jelentős számú népesség élhetett hosszú időn keresztül úgy, hogy nem alkottak önálló egyházközséget, hanem csak leányegyházat, melyet még az egyházi összeírások sem regisztráltak minden esetben.

A XVIII. században ruszinok által is lakott települések többségéről csak az állapítható meg, hogy a középkori népesség a XVI-XVII. század folyamán a hadi események, járványok miatt megfogyatkozott vagy teljesen megsemmisült.

Milyen történeti tényezők eredményezték a ruszinok Szabolcsban történő megtelepedését? *Bél Mátyás* Szabolcsról szóló leírásából tudjuk, hogy a török által elfoglalt és jórészt elnéptelentett megyében a XVIII. század első harmadában „szerte mindenütt látni a városok, az emberi munka és falvak romjait...”. Ugyancsak Bélnak kesereg azon, hogy „az egykori háborúk nyomai még nem tűntek el annyira, hogy azok máig meglévő nyomait ne lehetne feljegyezni.” Szabolcs annak ellenére, hogy nem állandósult területén a török megszállás, s nem tartozott

³⁸ Kelt, Garányban 1701 február 24-én. Jantó János. Tanusítom, hogy ezen másolat eredetijével mindenben megegyezik, a püspöki rezidenciában 1785. május 24. Ungvárott, Ragazzy Sándor püspöki főjegyző.

a közvetlen hódoltságához, nagyon megsínylette a török háborús időket. 1549-ben a török még nem fenyegette a megyét. Az Alföldet védő két erősség, Temesvár és Szolnok elestét követően 1554-től kezdte hódoltatni a megye délnyugati részén fekvő falvakat, 1666-ban a megye portáinak 1/5-e már török uralom alatt volt. Gyula várának eleste (1566) után pedig feltartóztathatalanul nyomult előre a hódoltság. A török évről évre mélyebben hatolt be a megye testébe úgy, hogy 1570-ben az adó alá eső portáknak, telkeknek 72, 1576-ban 74 %-a volt török kézen. A török hadak pusztítása nem érintette egyformán a megye járásait. Míg a kisvárdai járás a kisvárdai vár védelmében alig szenvedett, addig a dadai és nádudvari járás községeinek jelentős része már 1566-ban török uralom alatt volt és elpusztult. A megye felvonulási területe volt a török, a császári és erdélyi seregeknek. Végigszárguldoztak rajta Bocskai István, Bethlen Gábor, Rákóczi György erdélyi fejedelmek Habsburgok ellen felkelő csapatai. A Habsburgok és az erdélyi fejedelmek közötti katonai, politikai erőviszonyok módosulásával a megye adminisztratív hovatartozása is gyakran változott. A megye egyik legnagyobb veszteségét 1594-ben szenvedte el, amikor Szinán pasa vezetésével mintegy 10000 tatár vonult végig a megyén és 106 települést dúlt fel.

A XVI-XVII. századi dicális összeírások alapján dolgozó orosz Petrov 1600-tól a nádudvari járás minden települését elpusztultnak, elhagyottnak (deserta) jelzi. A bátori járásban 1605-ben mindössze csak nyolc faluban éltek adózóképes elemek.³⁹

A XVII. században erősen hullámozott a megye lélekszáma. Ebben része volt a megyét sújtó pusztításoknak is, melyek a harmincéves háború ideje alatt gyakoriak voltak. A megye parasztnépessége részt vett a Borsod megyéből kiinduló 1631-32. évi Császár Péter-féle parasztfelkelésben, melynek leverését barbár népi-írtás követte. A törökök zaklatásai, Nagyvárad 1660. évi török általi elfoglalása után, rendszeressé válnak. A Thököly-felkelés idején már csak 26 község volt török hódoltság alatt, melyek vagy a váradi vagy a szolnoki basának adóztak.⁴⁰ A katolikus valláson maradottakat üldözik, ebből az időszakból fennmaradó jelentések szerint a megyében egyetlen római katolikus pap sincs.⁴¹ A felkelés bukása után, 1687-ben kezdetét vette Caraffa rémuralma, s a református vallású népesség zaklatása mindenapossá vált.⁴² A protestáns lakosság egy része elmenekül. *A megye termelőerőinek és népességének pusztulása lényegében a kettős királyválasztástól a Rákóczi-szabadságharc bukásáig folyamatos, állandó volt.* A harcok, az üldöztetések elmúltával a falvak elmenekült lakossága visszatért otthonába, mint ahogy erre Bél Mátyás számtalan helyen utal. A források, feldolgozások arról is szemléletesen szólnak, hogy a spontán vagy szervezett újjátelepülés több faluban ottérte a népesség töredékét.⁴³

1720-ban megyei hivatalnokok régi összeírásokból és okiratokból összeállították azon praediumok vagy pusztá települések számát, amelyek egykor népes községek voltak, s 1720 táján lakatlannak bizonyultak. Az összeírás Szabolcs vármegyében nem kevesebb, mint 53 ilyen elpusztult települést sorol fel. A nádudvari

³⁹ Петров А.: Пределы угрорусской речи в 1773 г. Исследования и карты. Материалы из Угорской Руси. VI. Санктпетербург, 1911. стр. 151-157.

⁴⁰ SzSzml A.P. Fasc. 99 no 14, No 15, 1681

⁴¹ SzSzml IV. A I. Fasc. 100 No 40. 1681

⁴² SzSzml IV. A. I. Fasc. 104 No 74; Fasc. 107 No 97.

⁴³ SzSzml Acta Fasc. 29. No 261. 1728.

járásban 30-at, a dadai járásban 11-et, a bátori járásban 9-et, míg a kisvárdai járásban 3-at⁴⁴. A prédiomok összeírása megvilágítja azt az ellentmondást feltételező kérdést is, hogy miért éppen abban a járásban kevesebb a ruszin szórványtelepülések száma, amelyik legközelebb esik a kompakt ruszin etnikai területekhez. A kisvárdai vár védelmében ugyanis éppen ez a járás szenvedett legkevesebbet a töröktől.

A XVIII. századi népességsökkenés okaiból kettőt emelek ki: a század első három évtizedében nagy méretet öltő, más vármegyékbe irányuló spontán elvándorlást, melynek fő mozgatóereje az újtelepeseknek biztosított adókedvezmény volt. Az Ács által idézett adatok szerint a jobbágyszőkések a század első négy évtizedében a megye lakosságának mintegy felét érintették.⁴⁵ A megye lakosságának soraiban őriási pusztítást végzett a század eleji és az 1739-40. évi pestisjárvány, melynek súlypontja a nádudvari járás területén volt. 1751-52-ben újabb járvány pusztított, mely csupán a bátori járásban mintegy kétezer embert vitt el.⁴⁶

A szabolcsi rutén szórványok kialakulásáról

Az eddigiekben azokra a tényezőkre mutattam rá, amelyek a lakosság fogyását okozták, hogy mégsem fogyott el Szabolcs megye lakossága, az többek között a beköltözéseknek is köszönhető. A Rákóczi-szabadságharc után az elszegényedés, pusztulás, a népesség csökkenésének tendenciáját a népesség stabilizálódása, majd számszerű gyarapodása követte. A népességtartó képességükhöz viszonyítva túlnépesedett Zemplénből, Abaújból, Borsodból, Bereg északi részéről a migráció többek között a jobb népességeltartó feltételekkel bíró Szabolcsba irányult, ahol a népsűrűség a fentebb jellemzett okok miatt a XVIII. század folyamán végig alacsonyabb volt, mint a környékén fekvő, ún. „népességkibocsajtó” megyékben. A régi lakosság visszaszivárgásának és az idegen etnikumok és magyarok betelepülésének eredményeként a megye lakosságának száma a század első évtizedeihez képest 1784-1787-re megkétszereződött. A XVIII. század végére emelkedett a rutének aránya,⁴⁷ több faluban románok telepedtek meg, a század derekán Nyíregyházára szlovákok érkeztek, Rakamazra, Timárra, Vencsellőre pedig németek.⁴⁸

Szabolcs megye etnikai összetétele a XVII-XVIII. század folyamán módosult a népességmigráció révén, de hangsúlyozni kell, hogy a népesség túlnyomó többsége továbbra is magyar maradt. Ezt bizonyítja a reformátusok túlsúlya, akik minden

⁴⁴ Vö. Acsády I.: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720-21. (Венгрия во время Pragmatica Sanctio, 1720-21) Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam XII. (1896) Budapest. 123-126; 368-370.

⁴⁵ Vö. Ács Z.: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Bp. 1984. 146-148.

⁴⁶ SzSzmI. Acta Fasc. 52 No 242. 1751.

⁴⁷ Ср. Удвари И.: Прилоги ру историї українских островов XVIII вику у комитату Саболч. Шветлосц, XXIV (1986) ч. 6. 850-862, Hunyadi J.: Tiszabüd története, (История села Тисабуди.) Nyíregyháza, 1980. v. 41; Ср. Дэже Л.: Материалы к исторической диалектологии закарпатских говоров. Studia Slavica Hungarica XV (1969) стр. 65.

⁴⁸ Erről összefoglalóan ld. Páll J.: A nemzetiségek kutatása Szabolcs-Szatmár megyében. *Titkos Károlyné* (szerk.): Nemzetiségi ismeretterjesztés. 2. Bp. 1988.46-57.

kétséget kizáróan magyarok voltak. Magyar volt a római katolikusok többsége, valamint a görögkatolikusok egy része. A helytörténeti irodalom és névtani feldolgozások lapozgatása arról győzött meg, hogy a középkori lakosság egy szűk rétege a legtöbb faluban nem pusztult el teljesen, és különböző úton-módon átmentette a határ-, ill. dűlőneveket, amelyek egyetlen községben sem mutatnak arra, hogy idegen etnikum hozta volna létre őket.

Kronológiai sorrendben tekintsük át a szabolcsi ruszin szórványokra vonatkozó adatokat! Levéltári források 1555-re teszik a bácsaranyosi görög szertartású parochia alapítását⁴⁹. Vencsellőn 1549-ben a Báthoryak birtokrészén 6 rutén jobbágyot írtak össze. Keresztúron ugyanakkor 6 „orosz” portát írtak össze. A Zemplén megye északi részén is birtokos Báthoryak Királytelekre telepítettek rutén jobbágyokat. A vissi rutének szervezett egyházi életéről egy 1594-es könyvbejegyzés tanúskodik. Ruszinok nagyobb számban a tizenötéves háború idején jelentek meg Szabolcs megyében.

A mándoki görögkatolikus fatemplom, a „cerkó”

⁴⁹ HPL Fasc. 35 No 66. 1774.